

ANMELDELSER

**Peter Beilharz (red.):
Zygmunt Bauman,
(vol 1-4). London:
Sage Publications
(1664 sider).**

Sociologi, sure opstød og pengepugeri

Der skal indledningsvist lyde en advarsel: Denne anmeldelse bærer præg af at være et surt opstød – og det er ikke uden grund. Der er i dag store penge på spil i sociologien – og formentlig endnu flere end nogensinde tidligere. Derfor er der en sund økonomi og en garanteret gevinst i at genudgive og genoptrykke alverdens artikler og interviews, review essays og kommentarer, ob-skure indlæg og anmeldelser, så længe de blot omhandler tidens store tænkere. Nu har endnu en af disse overflodige (?) udgivelser set dagens lys, selvom jeg er meget sympatisk indstillet over for „hovedpersonen“, der skildres igennem det omfattende værk. Der er tale om den polske sociolog Zygmunt Baumans forfatterskab, der igennem intet mindre end små hundrede artikler gennemgås, analyseres, dissekeres og fortolkes. Man kan hævde, at dette omfattende udvalg er nødvendigt for at afspejle Baumans egen uhyre unikke produktivitet, men kvaliteten i og intentionen bag udgivelsen er dog mest talt tvivlsom.

Som sagt er *Zygmunt Bauman*, der er redigeret af en af tidens fremmeste Baumanfortolkere, den australske sociolog Peter Beilharz, den nyeste i en udgivelsesrække

fra Sage Publications. Når jeg ser henover listen af de uendelige bidrag i dette overflødhedshorn af en antologi, hvilket for øvrigt også gør sig gældende i Sages tilsvarende udgivelser om Richard Rorty, Edward Said, Jürgen Habermas, Erving Goffman, Jean Baudrillard og Pierre Bourdieu, så kan de i bedste fald samlet betegnes som en appetitvækker og i værste fald som en udgivelse, der vil fjerne enhver nysgerrighed og interesse – om ikke andet så grundet prisen.

Selve værket

Efter denne subjektive vurdering følger her en mere objektiv beskrivelse. Værket er opdelt i fire bind, der hver især tematisk er inddelt i to sektioner, hvilket fører til samlet otte sektioner spredt over små 1700 sider. Opdelingen og temavalget afspejler en ganske rammende gengivelse af Baumans egne kæpheste som socialisme og de intellektuelle, Holocaust, den postmoderne verdens kendetegn, etik og moral, døden og religion samt marxismen. Derudover indledes med en ret bred samling af interviews, bidrag skrevet af Zygmunts hustru Janina og generelle fortolkninger af forfatterskaber. Værket afsluttes med nogle mere atypiske bidrag, der til forveksling minder en hel del om den samling af essays Kilminster og Varcoe udgav i et Festschrift for Bauman for godt og vel 5-6 år siden. På mange måder virker udgivelsen i det hele taget såvel påfaldende som forventelig, når man påtænker, at Beil-

harz de seneste år har udgivet henholdsvis en bog om Bauman og en bog bestående af samlinger af Baumans egne skrifter. Det påfaldende ligger i, at man efterhånden skulle mene, at det er muligt at blive mødt (selv) af Bauman og særligt fra en og samme „autoritative“ kilde, som Beilharz med tiden har udviklet sig til. Det forventelige ligger i, at man vel skulle have kunnet forudset, at citronen nødvendigvis skulle presses til det yderste i disse – med Baumans egne ord – forbrugstider, hvorfor én udgivelse for meget er bedre end én for lidt.

Tilbage til indholdet. Hvor de seks midterste sektioner virker rimeligt forståelige og meningsfulde, så er jeg særligt skuffet over indledningen og afslutningen, der kort sagt virker rodet, ustruktureret og usammenhængende. Man kan ikke se den røde tråd i eller det samlede formål med disse næsten endeløse interviews og kommentarer, der er strøet ud over den første sektion og de mere substantielle, selvstændige og mindre Bauman-fikserede bidrag, der er fundet egnede til at afslutte værket. En større selektivitet ville have været at foretrække særligt i disse sektioner, og spørgsmålet er, om ikke værket ville have været mere helstøbt foruden den sidste sektion.

Valg og fravalg

Alle antologier og tekstsamlinger – har min egen udgivelsesaktivitet efterhånden vist og lært mig – drejer sig ofte overordnet om valg og

fravalg. Disse valg kan man altid kritisere afhængig af smag eller sammenhæng, men det er nemmere og mere gennemskueligt, hvis man er bekendt med selektionskriterierne. Her er et par kommentarer angående de ting, der har fundet vej ind i værket.

For mig forekommer det ret mærkværdigt, at man i denne type af serier genoptrykker interviews bragt med hovedpersonen foretaget for adskillige år tilbage. Interviews er vel netop af natur kendetegnede ved at være mere frie og mindre gennemarbejdede end de akademiske arbejder, hvorfor genoptryk virker lidt malplacerede, da de henviser til særlige tidspunkter i en forfatters udgivelsesrække, som er passeret, og som i retrospekt mister en del betydning. De fire bind om Bauman indeholder intet mindre end femsets interviews, der alle stort set stiller de samme spørgsmål – det interessante kunne have været, hvis interviewene havde „angrebet“ forfatterskabet med forskellige optikker eller tematikker.

Udvælgelseskriterierne virker umiddelbart ret så vilkårlige, hvilket desværre også smitter direkte af på kvaliteten. Mange af indlægene er ganske underholdende, informative og oplysende, men en del forekommer mig decideret malplacerede og desværre også mere som „fyld“, selvom det vil være uretfærdigt at fremhæve enkelte bidrag alene på denne baggrund. Dog er Sektion 3 om Holocaust dog skyldig i netop denne kritik. Måske

skulle man have nøjes med at udgive to bind, og så kun have taget toppen af kranseskagen med i stedet for at inkludere den til tider lettere brændte bund. Desværre har den tidligere form fra de seks forgængere i serien betydet, at det forskelligartede og det heterogene har måtte vige pladsen for det konforme og det meget formfikserede. Dette er intet mindre en et paradoks, hvis man påtænker betoningen i Baumans sociologiske teori af netop det anderledes, det ambivalente og det utilpassede. Men sådan er det nu engang med udgivelsesserier, hvor rigide retningslinier ofte bevirker, at individuelle præstationer skal imitere hinanden til hudløshed og presses ned i en på forhånd fastlagt støbeform.

En positiv ekskurs

Hvis der skal siges noget positivt om det forhåndenværende, fornemt indbundne firebindsværk, hvilket der retfærdigvis bør, så skal det paradoksalt nok dreje sig mere om netop formen end om selve indholdet. Med formen menes her kort og konstant „indpakningen“. I en tid, hvor mange akademiske udgivelser har bevæget sig væk fra de pauvre papirspamfletter kendetegnende særligt for den akademiske venstreflojs undergrundslitteratur fra 1970'erne skrevet på skrivemaskine med hoppende bogstaver, slåfejl og intet indeks eller andre services til læserne, og hvor der nu er opstået en særdeles effektiv og professionel markedsføring fra forlagernes side, er der dog stadig en tilbøjelig-

hed til, at bøger produceres for hurtigt og med for lidt omsorg for formen. Denne serie fra Sage Publications gør sig måske skyldig i det diametralt modsatte, hvilket kan glæde enhver biblioman. Her er samtidig kælet for detaljen og for det typografisk æstetiske, uden at der er gået på kompromis med det rent holdbarhedsmæssige. Disse bøger kan holde i årtier og kan tåle, at man faktisk læser i dem. Det må da siges at være en glædelig besked midt i de andre mindre positive vurderinger.

Samtidig kan der være noget om, at et værk af denne kaliber samler en masse spredte artikler og essays, der ellers i visse tilfælde ville være svære at opspore, men det ublu ligger i, at man udbyder det som om, der skulle være noget nyt i bøgerne. Så vidt jeg kan se, er det mindre end 1 ud af 10 indlæg, der ikke tidligere er udgivet andetsteds, og som allerede er tilgængeligt. Bauman er selv i de senere år begyndt at reproducere mere end godt egentlig er, men at man nu begynder at reproducere tekster, der kommenterer på en reproducerende Bauman er skruen uden ende. Sage skriver ganske vist i en reklame for bogen, at der er tale om en „service“ til læseren, når man sporadisk samler alverdens materiale om Bauman. Det er mit gæt, at cirka ¾ af indholdet af disse mammutopsamlingsværker kan hentes direkte og ganske gratis via Internettet eller via universitetsbibliotekernes fjernlånsafdelinger. Ellers må man hoste op med

godt og vel 5.000 kr., der jo næppe indbyder sociologistuderende eller offentligt ansatte forskere til personligt at rekvirere disse værker, der måske nok mest er tænkt til bibliotekshylderne eller som sjove sociologiske samleobjekter for feinschmeckere. Der er ydermere tale om produkter, der tilsyneladende ikke har krævet den store arbejdsindsats hverken af redaktører eller bidragydere, hvilket som konsekvens bevirker, at tingsliggørelsen af tænkningen virkelig når sit højdepunkt.

Og så til sidst

Det er på mode i sociologien at 'skrive bøger om bøger', som det vist er blevet konstateret. Det omtalte firebindsværk om Zygmunt Bauman udgør således ingen undtagelse sammen med de øvrige indtil nu seks forgængere i serien. Der er her tale om et genopkog af den gode Bauman, der ganske sikkert ikke selv har haft den store finger med i udgivelsesspillet. Hvis det ikke var fordi, jeg selv igennem en årrække har været meget optaget og fascineret af Baumans forfatterskab og ubetinget er af den opfattelse, at det indeholder noget særdeles sociologisk essentielt og relevant, så ville jeg gå så langt som til at fraråde, at man gav sig i kast med at tilegne sig dette firebindsværk. Men hvis der skal nævnes noget godt, så er det trods alt, at man hist og her kan finde meget velkrevne og indsigtfulde bidrag, der viser dybden og passionen hos Bauman, og visse gode kritiske kommentarer og analyser har også fundet vej.

Det er derfor selve formen, der er presset ned over stoffet, der virker forkert og ikke bidragene i sig selv. De er såmænd, som det altid er tilfældet i denne type af udgivelser, i vid udstrækning af høj kvalitet og skrevet af fremtrædende forskere og analytikere, der formår at skære til benet af komplicerede elementer af Baumans produktion.

Som nævnt indledningsvist, så er denne type af udgivelse et tidstypisk udtryk for, at der for tiden er penge i sociologien. Sociologien sælger i bogform som en ny form for 'merchandise', og det ved forlagene, der med deres 'publish or panic' politik bevirker, at alle bøger i sidste instans bliver lige-gyldige. Spørgsmålet er så, om der er penge til sociologien? De senere år har vist, at vores videnskab ikke just forfordeles, når der skal afsættes penge til forskning og undervisning, men det har denne udgivelsesserie dog ingen skyld i. Hvad den kan være skyld i er dog, at denne serie ved sin 'pakkeløsning' og 'fast-food-sociologiske' form fjerner incitamentet til selv at søge litteratur, opstøve og opsnuse nogle sjove eller spændende bidrag og generelt at udvise en nysgerrighed over for et tema eller en tænker. Vi kan simpelthen ikke være bekendt vedvarende at koge sociologisk suppe ved at bidrage til udbredelsen af denne type af genudgivelse på genudgivelse. Intentionen bag serien er måske prisværdig – og så sidder man alligevel tilbage

med mistanken om, at appetitten for hurtig profit også har været på spil. Det er særligt synd, når man påtænker, at Zygmunt Bauman selv er en udpræget ydmyg og bestemt ikke pengefikseret person, der end ikke som ens gæst tillader, at man betaler for hans måltid. Men det er en anden historie.

Michael Hviid Jacobsen
Institut for Sociale
Forhold og Organisation
Ålborg Universitet

**Gannik, Dorte
Effersøe and Laila
Launsø (eds):
*Disease, Knowledge
and Society.*
København: Sam-
fundslitteratur.
(264 sider)**

Sundhedsvæsenets etablerede behandlings- og videninstitutioner udfordres i denne antologis 13 engelsksprogede artikler, der er skrevet af 11 danske og 4 norske forskere, der i årene 1995-2000 indgik i et større nordisk netværk inden for sygdoms- og samfundsforskning. Artiklerne er ifølge redaktorerne udvalgt, så de repræsenterer de væsentligste diskussioner i netværket. Med baggrund i historiske, samfundsvidenskabelige, psykologiske, biologiske og lægevidenskabelige perspektiver sættes der fokus på begrænsninger i sundhedsvæsenets selektive videngrundlag og den deraf

afledte praksis, der bl.a. kritiseres for systematisk at ekskludere patienternes viden og hverdags erfaringer i relation til sygdom og sundhed i praksis.

Antologiens artikler omhandler: 1) sygdomsmønstre i øko-historisk perspektiv (Thorkild Kjærgaard), 2) illusioner i relation til reelle effekter af medicinske landvindinger (Niels Bentsen), 3) udvikling og konsekvenser af sygdomssystemet (Hans Wadskjær), 4) kommunikation mellem ånd og krop – psykoneuroimmunologi, (Anja Nørbæk Sørensen) 5) kroppens dimensioner (Søren Damkjær) 6) den sociale konstruktion af sygdom (Dorte Effersøe Gannik) 7) forståelse af hverdagslivet efter slagtilfælde (Birgitte Hysse Forchhammer) 8) ulykkens betydning (Bjørn Hauge) 9) medarbejderes overbelastningsskader og brugerinddragelse (Kristin Heggen) 10) spisning på hospitalet (Lotte Holm og Søren Smidt) 11) det tavse kropsarbejde (Lise Widding Isaksen) og (Ranneveig Dahle) 12) det tilfældige forsøg (Lone Scocozza) og 13) behov for revision af det medicinske design af undersøgelser (Laila Launsø og Dorte Effersøe Gannik).

Thorkild Kjærgaard indleder antologien med et øko-historisk perspektiv på de medicinske landvindingers betydning, fx når det gælder indsatsen over for kopper. Hovedbudskabet er, at den medicinske faktors betydning er overvurderet i forhold til andre samfunds- og miljømæssige faktorer. Den

generelle overvurdering af de positive sundhedsmæssige effekter af udviklingen i det medicinske felt fremhæves også i en række af de øvrige artikler.

Niels Bentsen mener, der er konstrueret illusioner om positive effekter af medicinsk behandling. Disse illusioner betyder, at mennesker, der møder sundhedsvæsenet, i praksis ofte bliver frustrerede over, at realiteten er en ganske anden, nemlig at der er mange sundhedsproblemer, som sundhedsvæsenet ikke er i stand til at løse. Vejen frem, ifølge Bentsen, er at nedbryde illusionerne og skabe udvikling gennem selvrefleksion inden for den medicinske profession. En del af denne selvrefleksion bør indeholde en perspektivering, der går ud på at medtænke de politiske, økonomiske og økologiske faktoreres betydning for fremtidens sundhedsudvikling. Hermed understreges en gennemgående kritik af det medicinske felt og dets videnproduktion, som værende reduktionistisk i forhold til individuelle, samfundsmæssige og naturhistoriske faktorer. Andre af antologiens forfattere peger på nødvendigheden af at medtænke patienten som aktør i forhold til at påvirke sit sygdomsforløb.

Anja Nørbæk Jensen konkluderer således ud fra sit neuropsykoimmunologiske perspektiv, at mennesker med følelser, intentioner og vilje er i stand til at påvirke de biologiske mekanismer og dermed deres sygdomsforløb.

I forlængelse heraf argu-

menterer Dorte Gannik for, at den reduktionistiske sygdomsopfattelse bør erstattes af et helhedsperspektiv på sygdom, hvilket bl.a. kan være med til at modvirke den stigende diskrepans mellem de lægelige diagnoser og de erfarede sygdomsbilleder, der gør kommunikationen mellem læger og patienter særdeles vanskelig. Disse forslag til at udvide sygdomsbegrebet og inddrage menneskene med sygdomme i deres egen behandling er kontroversielle synspunkter, som afprøves i det små, men har svært ved at vinde bred anerkendelse i det medicinske felt.

Birgitte Forchhammer og Kristin Heggen har gjort konkrete erfaringer med forsøg på inddragelse af brugerne henholdsvis i forhold til hjerterpatienter og medarbejdere med overbelastnings-skader. Eksemplerne viser, at der er stort potentiale i at arbejde videre med inddragelse af brugerne. For at op-ruste dette arbejde er der behov for udvikling og accept af nye metoder, der adskiller sig fra de traditionelle måder at arbejde og forske på i det medicinske felt.

Lone Scocozza formulerer en videnskabsteoretisk kritik af det klinisk kontrollerede forsøg, der bygger på tilfældig udvælgelse, reduktion af omverdensfaktorer og empiriske observationer. Som udbygning heraf påpeger hun, at der er brug for teoretiske og analytiske tilgange, der kan overskride de umiddelbare iagttagelser og finde ind til de "skjulte" generative mekanismer og årsager bag

sygdomme.

Artiklerne i antologien stiller således grundlæggende spørgsmål til det eksisterende vidensgrundlag og forskningstraditionen på det medicinske område, hvor der argumenteres overbevisende for, at der er behov for at gå nye veje. Artiklerne påpeger, at det kan være vanskeligt at finde frem til de tiltrængte nye teorier og metoder, men understreger samtidig, at de i hvert fald ikke vil blive fundet, hvis ingen tør eller vil søge efter dem.

Laila Launso og Dorte Gannik afslutter antologien med at understrege behovet for revision af det medicinske forskningsdesign. De spørger retorisk, om der kan være en sammenhæng mellem den store mangel på viden om forudsætningerne for helbredende processer og dominansen af det klinisk kontrollerede forsøg i medicinsk forskning. For at få åbent for denne black-box af viden, som den medicinske forskning hidtil har ladet ude af betragtning, argumenterer forfatterne for forskningsmæssige design, der bevidst arbejder med at inkludere patienternes subjektivitet som betydende faktor i forskningen. En blandt mange mulige veje ad dette spor er at udvikle design, hvor patienterne bevidst vælger de typer af behandling, de vurderer er bedst for dem. Hermed får patienten en aktiv rolle i sit eget sygdomsforløb, hvilket givetvis har positiv betydning for igangsættelse af helbredende processer. Hvor stor betydning den aktive rolle har for bruger-

nes sygdomsforløb vides ikke, men det er relevant at undersøge. Et af de væsentligste hovedbudskaber i antologien er, at der er mange uudforskede fænomener med relevans for et moderne sundhedsvæsen, som forudsætter grundlæggende nytænkning og nye metoder for at blive undersøgt.

Antologiens 13 artikler kommer vidt omkring i bestræbelserne på at nedbryde illusionerne om det medicinske felts betydning for folkesundheden og bidrage med fremadrettede perspektiver. Det fremadrettede arbejde handler om, hvordan man kan udvikle sundhedsvæsenet i en mere realistisk og helhedsorienteret retning både videnskabsmæssigt og praktisk. Det er som udtryk for og andel i dette vigtige og vanskelige arbejde, at antologien har sit væsentligste fortrin. Forhåbentlig kan antologien være med til at opmuntre og fastholde et bredt tværfagligt felt af engagerede forskere i udviklingen af dette vigtige og konfliktfyldte forskningsfelt.

Bredden i artiklerne er en styrke i den forstand, at den understreger feltets kompleksitet og forbindelser til den generelle samfundsudvikling, hvilket er et væsentligt budskab i sig selv. Den store spændvidde i artiklerne betyder samtidig, at læseren tildeles et betydeligt arbejde med at finde de tværgående perspektiver i artiklerne. Læserne kan vælge at tage denne opgave som en udfordring eller vælge at læse artiklerne enkeltvis og få del i deres unikke bidrag til vigtige

debatter om sundhedsområdets udvikling.

Antologien henvender sig til forskere, behandlere og studerende inden for sundhedsuddannelserne, patientforeninger samt den interesserede borger. Med disse målgrupper for øje kan det undre, at antologien er skrevet på engelsk, hvilket sandsynligvis afholder en del af de tiltænkte læsere fra at kaste sig over antologien.

Leif Olsen
AKF

Peter Gundelach
(red.): Danskernes
værdier 1981-1999.
Hans Reitzels For-
lag. (307 s.)

Bogens titel *Danskernes værdier* illustreres utvetydigt med billedet på omslaget af det danske sommerlandskab i skærene af en forgangen landbokultur med en hvidmalet bondegård og kornmarker i baggrunden og rød-hvide vejsten og gule raspmarker i forgrunden. Omslaget har en kraftig symbolsk betydning, idet tankerne spontant ledes hen imod et etnisk-kulturelt homogen og uforanderligt Danmark – i et forførerisk udtryk og som 'vi' kender dét bedst. Danmarksbilledet vækker både nysgerrighed og undren. Nysgerrighed fordi det antyder en ironisk distance til, om Danmark nu også er det uforanderlige samfund, som omslaget antyder, når man undersøger

befolkningens værdier i en 20 års periode? Undren fordi det leder spørgsmålet hen på, hvem der er indbefattet i kategorien danskere? Er det et „vi“, som er vokset op i det danske sommerland, eller et „vi“ som primært kender landskabet fra skolens geografiundervisning, uden at det er naturligt inkorporeret i kroppen? Svaret er, at bogen udelukkende beskæftiger sig med udviklingen i den danske majoritetsbefolknings værdier (etniske danskere) i en periode med en tiltagende kulturel og etnisk pluralisme. Det er de etniske danskeres forhold til den samfundsmæssige globaliserings- og individualiseringsproces, frem for en etnisk differentieret kategorisering af danskerne (og deres værdier), der er i centrum for forfatternes analyse af et etnisk og globalt foranderligt Danmark.

Bogen er en antologi med 10 bidrag, der undersøger udviklingen i danskernes værdier fra 1981-1999 relateret til områderne religion (folkekirken og kristendommen), arbejdsliv, familieliv, borneopdragelse, partivalg, politiske holdninger og frivilligt arbejde. Omdrejningspunktet for bogen er den danske del af et europæisk forskningsprojekt om værdier gennemført i 1981, 1990 og 1999. *Peter Gundelach* har redigeret bogen og skriver i kapitel 1, at undersøgelsen har den fordel, at den er blevet gentaget tre gange. Undersøgelsens ulempe er imidlertid, at den internationale undersøgelse "overordnet set ikke er tilrettelagt ud fra

særligt præcise teoretiske udgangspunkter" (s. 40). Endvidere er ulempen, at undersøgelsens komparative perspektiv har krævet en generel tilgangsvinkel og svækket mulighederne for at orientere spørgsmålene mod landenes nationale, kulturelle og sociale kontekst. Bogens forfattere tager af samme grund nødvendige forbehold over for datamaterialets dømmekraft og for de begrænsninger, der er ved at anvende andre forskeres datamateriale. Nogen gange i en sådan grad, at man sidder tilbage med en fornemmelse af, at konklusionerne bliver for almene og generaliserede. Dog mest fremtrædende i de kapitler, hvor forfatterne primært baserer undersøgelsen på teorier om den postmoderne udvikling (Bauman, Bech, Giddens, Ziehe).

At undersøge værdier i al sin kompleksitet

Peter Gundelach har skrevet bogens første kapitel og indleder med at diskutere værdibegrebet ift. hvordan værdier defineres, undersøges og relateres til social praksis – og i sidste ende samfundsmæssige forandringer? Der henvises bl.a. til Webers sporskiftmetafor, hvor retningen for samfundets udvikling vælges ud fra værdier, hvilket begrunder et politisk ønske om at kende til befolkningens værdier. Sammenfattende udtrykker værdier for det første idealer som den enkelte, en gruppe eller et samfund gerne vil opnå og betragtes som noget, der er styrende for handlinger. For

det andet er værdier knyttet til individernes sociale positioner og til livssituationer i bred forstand. (s. 17). I den foreliggende undersøgelse er der ganske få adfærdsmål, hvilket begrænser en analyse af sammenhænge mellem værdier og adfærd. Formålet med undersøgelsen er derimod at analysere værdiforskelle – i tid, alder, køn, social position og uddannelsesniveau på de fornævnte områder.

I kapitel 2 analyserer *Peter Gundelach* værdiforandringer i det, han kalder et flueperspektiv sammenlignet med de resterende kapitler, der undersøger værdiforandringer i dybden inden for et afgrænset område. Befolkningens værdier antages at ændre sig i takt med den økonomiske, kulturelle og politiske globalisering; værdier undersøges som en effekt af samfundsmæssige forandringer og ikke som en af forandringens grunde. Konklusionen overrasker forfatteren, idet befolkningens værdier, heriblandt de unge udskilt som særlig gruppe (18-29årige) tilsyneladende forandrer sig langsommere end forventet gennem teorier om den postmoderne udvikling. Det kan ud fra analysen fastslås "at der ikke er nogen basis for en opfattelse af værdiopløsning i det danske samfund i løbet af de sidste 20 år" (s. 74). En bemærkelsesværdi delkonklusion er "at der er sket en klar og jævn stigning i andelen af befolkningen der siger at de er meget stolte over at være danskere." (s. 50). Stigningen er særlig mar-

kant blandt de 18-29 årige, hvilket forfatteren mener passer dårligt med antagelsen om at globaliseringen står stærkest igennem hos de unge. I hvert fald hvis man med globalisering forventer en dalende opslutning til det nationale.

I Kapitel 3 beskæftiger *Peter B. Andersen* og *Ole Riis* sig med befolkningens ændrede holdning til religion. Forfatterne finder i værdiundersøgelsen støtte for at konkludere, at der er sket en udjævning i befolkningens holdninger til kirken, så forskellige sociale grupper i samfundet har nærmet sig hinanden. Der er sket forandringer i de associationer som religiøse holdninger indgår i; færre mennesker tillægger Gud en stor rolle i deres liv, mens der er en stabilitet i de enkelte menneskers tilslutning til konkrete trosforestillinger. Dette peger mod "en mere folkelig og mindre konfessionel indstilling til religion i almindelighed og folkekirken i særdeleshed" (s. 90). Forfatterne viser endelig, hvordan religion skifter fokus fra den institutionelle form til en personlig, åndelig søgen. Flere udtrykker en tro på en åndelig kraft, mens færre udtrykker skepsis eller blot usikkerhed på formen af deres gudsforestilling. Religion bliver i stigen de grad et personligt anliggende, som udtrykker sig i en religiøs pluralisme og religiøs autonomi.

I kapitel 4 undersøger *Peter Gundelach* ændringer i befolkningens værdier om ægteskabet og familien. Forfatteren påviser bl.a., at der i pe-

rioden har været i stigende tilslutning til de mest fremtrædende værdier som gensidig respekt, troskab og tolerance, mens værdier som fælles interesser, en god indkomst og politisk overbevisning har lavest prioritet i hele perioden (s. 108). Der synes ifølge forfatteren at være en diskrepans mellem en vige tilslutning til den traditionelle kernefamilie, jf. antal skilsmisser og alternative familieformer og en stigende tilslutning til traditionelle familieværdier. Forfatteren sammenholder tilslutning til værdier med bl.a. uddannelse og region og finder, at "lavtuddannede, personer der bor uden for hovedstadsområdet og ældre har de mest familistiske opfattelser" (s. 112). Sammenholdes dette med nyere undersøgelser om forældreskab i 90'erne (bl.a. Hestbæk 1995) tyder meget imidlertid på, at tidligere værdiforskelle mellem sociale grupper er blevet udlignet i perioden. Det synes f.eks. at være de samme opdragelsesværdier (og familieværdier), der prioriteres inden for alle sociale grupper, nemlig selvstændighed, ansvarsfølelse, fantasi og tolerance.

Kapitel 5 og 6 beskæftiger sig med arbejdsrelaterede værdier. *Patrizia Venturelli Christensen* undersøger hele befolkningens værdier og holdninger til arbejdet (kapitel 5), mens *Esther Nørregård-Nielsen* og *Jeanette Østergaard* afgrænser undersøgelsen til, om de unge (18-30årige) har et særligt arbejdsbegreb (kapitel 6). Arbejdsrelaterede værdier hos de unge i dag

adskiller sig ikke væsentligt fra de unges værdier i 1980. Også for 20 år siden prioriterede de unge værdier som interessant, udfordrende, kreativt og gode kolleger. Konklusionen er, at de unges værdier og et særligt ungdomsrelateret arbejdsbegreb er blevet udbredt til hele befolkningen i perioden. En interessant delkonklusion er, at de unge – uafhængig af uddannelsesniveau – synes at værdsætte arbejdet betydeligt mindre end den øvrige generation gjorde, da de var unge. Om end de unges følelse af indflydelse på jobbet stiger proportionalt med uddannelsesniveau.

Klaus Levinsen (Kapitel 7) og *Ole Borre* (kapitel 8) undersøger udviklingen i de politiske værdier. Klaus Levinsen bygger sin undersøgelse på tesen om den voksende individualisering og konkluderer, at tendensen til individualiseringens politiske betydning må modificeres. Den øgede tilslutning til individualistiske værdier findes i danskernes holdninger til løndifferentiering, men ikke i holdningen til konkurrence (om det er sundt eller usundt?) og den enkeltes verus det offentlige ansvar. Analysen viser til gengæld en stigende andel, der prioriterer personlig frihed frem for social lighed. (s. 190-191). Ole Borres artikel går i dybden med nogle af de samme spørgsmål, som Klaus Levinsen behandler mere overordnet. Denne artikel skal fremhæves for sin detaljerede analyse af personlige kontra politiske værdier samt disses betydning for

stemmeafgivelse ved folketingsvalgene og fordelingen mellem politiske partier i folketinget. Vi får en grundig indsigt i, hvordan balancen mellem venstre og højre i folketinget forskyder sig, samtidig med, at polariseringen får et nyt værdimæssigt indhold præget af såkaldte relationelle værdier i stedet for de klassiske materielle værdier.

Inger Koch-Nielsen og *Jakob Dalsgard-Clausen* beskæftiger sig i kapitel 9 med værdierne i det frivillige arbejde. De indleder ganske tankevækkende med at spørge, hvad frivilligt arbejde har at gøre i en undersøgelse af befolkningens værdier. Dette kan ses som udtryk for, enten at bogens forfattere ikke har et entydigt forhold til værdibegrebet, eller at værdibegrebet er tilpas vagt og rummeligt defineret til at kunne anvendes i analysen af mange forskelligartede forhold. Ikke desto mindre mener artiklens forfattere, at der i værdiundersøgelsen er belæg for at belyse sammenhængen mellem værdier og deltagelse i de forskellige former for frivilligt arbejde (socialt arbejde, politisk arbejde og kultur og fritid). Konklusionen er imidlertid, at befolkningens deltagelse i frivilligt arbejde dominerer analysen på bekostning af en komplementær analyse af værdierne i dette arbejde.

Bogens afsluttende kapitel 10 er skrevet af *Lise Togeby* og er et væsentligt bidrag i bogen som helhed og skal især fremhæves for sin problematisering af værdiundersøgelsens metodiske ræk-

kevidde. Forfatteren undersøger perspektivet i at studere holdningsspørgsmål samt deres stabilitet eller forandring over tid hos de samme mennesker. Det fremgår til gengæld ingen steder i artiklen, hvorfor forfatteren systematisk anvender begrebet holdninger i stedet for værdier. Gør det ifølge forfatteren en forskel?

Værdiernes uforanderlighed

Helhedsindtrykket af bogen er, at den er så mættet med en omstændelig, talmæssig viden, at læseren indimellem risikerer at tabe pusten. Statistiske analyser af et omfattende datamateriale har absolut en værdi i sig selv, men resultatet i bogen er, at der er for langt mellem overordnede betragtninger om delområdet og metodiske forbehold på den ene side og egentlige empiriske nyskabelser og a-ha oplevelser på den anden side. Man læser for meget hen over siderne i håbet om at blive overrasket eller måske endda provokeret. Det som i princippet skulle være bogens styrke, nemlig at den undersøger befolkningens værdier bredt i såvel tid fra 1980-1999 som indholdsmæssigt på mange forskelligartede områder, ender med at blive dens svaghed. Bogens indholdsmæssige konklusion – over en bred kam – er værdiernes uforanderlighed – trods den økonomiske, politiske og kulturelle globaliserings stigende individualisering - kombineret med at der er sket en udjævning af værdimæssige forskelle mellem sociale grup-

per i befolkningen. Konklusionen efterlader for mig at se en række problematikker, som det kunne have været spændende, om forfatterne havde behandlet mere indgående. Først og fremmest om den værdimæssige udligning i befolkningen primært har sine grunde i en påstand om, at klasseforskelle er blevet mindre fremtrædende som forskelsmarkør (det er værdimæssigt uinteressant at beskæftige sig med klasser!), eller om det bare er blevet mere påtrængende, at der findes et 'vi', der deler samme værdier og holdninger? Værdiundersøgelsens upræcise teoretiske grundlag er efter min vurdering en væsentlig grund til, at det er vanskeligt at analysere netop denne problematik.

Problematikken er dernæst, hvorfor befolkningen som helhed tilsyneladende ikke sætter gamle værdier over styr. Er befolkningen mindre tilbøjelig til at ændre værdier end til at ændre sociale praktikker i det øjeblik, at de materielle, kulturelle og sociale vilkår ændrer sig med globaliseringen? I dette tilfælde er det et vagt defineret og derfor grænseløst værdibegreb, som er grunden til at det også er vanskeligt at analysere denne problematik. Svagheden ved det vage værdibegreb er, at de værdimæssige modsætninger mellem f.eks. frihed-lighed, autonomi-autoritet, selvstændighed-afhængighed, individualitet-kollektivitet er så generelle, at det er svært at vide, hvad besvarelsenerne dækker over. Vi savner ganske enkelt en supplerende

analyse af forskelle i værdiernes betydning og meningsstilskrivning – kontekstuelle, relationelle, positionelle og situationelle. Uden at kontrastere en given tilslutning til fremtrædende værdier i en given periode med forskelle i betydning og mening, opnår vi alene en overfladisk viden om værdimæssige forskelle og forandringer. Til gengæld er der ingen grund til hverken at undre sig over, hvorfor værdierne er noget mere træge end først antaget eller frygte værdiernes forfald i det postmoderne, globale samfund. Er Danmark det urokelige, uforanderlige og etnisk-kulturelt homogene samfund, som bogens omslag antyder?

Bolette Moldenhawer,
Institut for Filosofi,
Pædagogik og Retorik
Københavns Universitet

**Flemming Larsen,
Nikolaj Abildgaard,
Thomas Bredgaard
& Lone Dalsgaard:**
Kommunal aktivering. Mellem disciplinering og integration. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag, 2001 (185 s.)

Det absolut mest interessante ved bogen er dens titel. Titlen rummer både begreberne disciplinering og integration og signalerer, at analyserne drejer sig om den kommunale aktiverings placering inden for spændings-

feltet disciplinering/integration. Selv sad jeg en rum tid og stirrede på de to begreber, for at se om jeg med lidt god vilje kunne få fat i nogle konnotationer, som ville retfærdiggøre, at man stillede dem op som hinandens modsætningspar. Kan integration fx være ikke-disciplinerende? Jeg blev enig med mig selv om, at titlen nok skulle læses pragmatisk i retning af, at det er to velkendte og interessante begreber, som måske har den fordel at vække opsigt på en traditionel rapport-udsendende bog. Måske titlen skulle forstås mere populært inden for et tænkt kontinuum mellem negative (disciplinering) og positive (integration) i den danske aktiveringsindustri?

Under alle omstændigheder blev det hurtigt klart for mig, at titlen var mere end blikfang. Forfatterens ambition var faktisk at kigge på aktivering i de danske kommuner gennem optikken "disciplin/integration". Materialet har de hentet fra en landsdækkende spørgeskemaundersøgelse, som i øvrigt diskuteres nøje og fyldigt i et efterfølgende bilag (efterfulgt af selve spørgeskemaet).

Tilbage til begrebsparret disciplin/integration. I starten af bogen præsenterer forfatterne en figur (s. 25), som viser den omtalte disciplinerings-/integrationsskæbning, der dirigerer resten af analyserne. Under "social disciplinering" beskrives de ledige som en gruppe, hvis problem er, at de mangler incitamenter til at arbejde. Der skal derfor stilles krav til dem. Incitamenterne er, at der sanktioneres økonomisk, for-

moder jeg], og målet er, at de ledige kommer i arbejde. Under "social integration" beskrives de ledige som en gruppe, hvis problem er, at de mangler kompetencer. De skal derfor opkvalificeres. Incitamenterne er egenmotivation og målet er at de ledige får forbedret erhvervs- og arbejdsevne.

Problemet er blot, at den konkrete kommunale indsats typisk vil afspejle begge begreber på én og samme tid, hvilket forfatterens egne analyser da også viser. Undersøgelsen dokumenterer et velkendt forhold; nemlig, at størstedelen af kommunerne opfatter de ledige som en gruppe med "problemer ud over ledighed" (s. 48). Inden for denne diskurs (mit begreb) må de ledige således have behov for – med forfatterens ord – "social integration". Samtidig svarer 88% af kommunerne, at de "altid" eller "ofte" sanktionerer ved at stoppe udbetalingen af kontanthjælp, hvis en kontanthjælpsmodtager gentagende gange udebliver fra et aktiveringstilbud (s. 70), jf. forfatterens begreb "social disciplinering".

De ledige har altså en række problemer ud over deres ledighed, men alligevel falder hammeren hårdt og konstant stort set hver gang, de udebliver fra aktivering! Hvordan i alverden skal man forstå denne praksis? Det er i den sammenhæng, at analysernes omdrejningspunkt (disciplinering eller integration) snarere tilfører materialet større mystik end at opklare den paradoksale "virkelighed", som udspringer sig i de danske kom-

muners beskæftigelsesarbejde og som også er afspejlet i de indkomne spørgeskemaers besvarelser. Bogens analyser viser, at det hverken er praktisk eller analytisk virksomt at se på den kommunale aktivering gennem brillerne disciplin eller integration. Og når der så oven i købet viser sig at "[i] gennemsnit anses hele 2/3 af kontanthjælpsmodtagerne at have problemer ud over ledighed. Heri er indholdt betydelige kommunale variationer gående fra, at stort set alle til næsten ingen kategoriseres som sådan. Variationerne kan ikke umiddelbart henføres til forskelle afledt af det kommunale problemtryk, udgiftspres, indbyggertal eller den politiske sammenhæng i kommunerne" (s. 72), så glæder man sig til del to udkommer, som er et forskningsprojekt om mødet mellem den ledige og myndighederne.

Det kan meget vel tænkes, at del to får stor glæde af mange af de besvarelser, som kan læses i de uendelige mange tabeller som bogen indeholder, og at der på den baggrund kan udvikles nogle interessante analyser af den danske aktiveringspraksis. Vurderet alene rejser bogen imidlertid flere spørgsmål end den giver svar, hvilket gør den anbefalelsesværdig til studerende og andre, der måtte overveje et forskningsprojekt om aktiveringsfænomenet i Danmark.

Nanna Mik-Meyer
Sociologisk Institut
Københavns Universitet

Lars Skov Henriksen og Bjarne Ibsen (red.): Frivillighedens udfordringer – nordisk forskning om frivilligt arbejde og frivillige organisationer. Odense: Odense Universitetsforlag 2001 (223 s.)

Denne antologi drejer sig om langt mere end frivillighed – nemlig om basale samfundsmæssige forandringer og disses betydning for de frivillige organisationer og det frivillige arbejde og bringer derved "frivillighedsforskningen" ind i forskningen om velfærdsstaten, hvor den kan bidrage med en mere nuanceret og kritisk begrebsmæssig diskussion af det civile samfunds karakter og potentialer.

Overblikket

Antologiens bedste kapitel er Håkon Lorentzens "Frivillighed i forandring. Om forholdet mellem sivile fællesskaber og moderniteten" – en fejende flotte oversigt over teorier om det civile samfund. Teorierne har to retninger: demokratisksporet, som dyrkes af den statsvidenskabelige tradition (fx Putnam) og integrationssporet, som er sociologernes felt. Her har vi den liberale tradition repræsenteret af Habermas og Rawls, som hævder, at man kan finde frem til fælles normer for, hvad der er rigtig og forkert. På den anden side har vi den kommunitaristiske tradition, hvor nøgleordet er "community". Lorentzen

argumenterer for, at den moderniseringsproces, som gør sig gældende i samfundet, også rammer de "civile fællesskaber". Mange af de sædvanlige spørgsmål stilles på en ny og tankevækkende måde: Kan de forbrugerfællesskaber, som ser ud til at vinde frem på bekostning af de traditionelle aktive medlemskaber, tænkes at have eller få et socialt indhold? Hvad betyder videnskabeliggørelse af viden for de civile fællesskaber, som (forudsættes at) baserer sig på den erfaringsbaserede integrerede kundskab, som er udviklet over tid, men den moderne frivillige er vel ikke længere kun bærer af den erfaringsbaserede kundskab?

I stedet for at sætte det civile samfund i centrum sætter han 'civiliteten', som er den indre stemme af forpligtelse over for andre. Civilitet drejer sig om 1) et indre engagement, som 2) kommer til udtryk gennem et organiseret fællesskab og som 3) om sættes til handling gennem fællesskabet. Og siger han – "Vi kan ikke holde fast ved, at frivillige organisationer til evig tid skal være de eneste formidlere af sivilt engagement". Kommunitarismen tager fejl: civilitet opstår ikke kun i lokale face-to-face relationer, men kan også være forankret i overordnede trossystemer. Civilitet kan være forankret i et overordnet fællesskab, som ikke nødvendigvis har noget lokalt modsvare – ja det kan være i konflikt med det lokale.

De forandringer, vi kan observere, er altså ikke udtryk for velfærdsstatens kolo-

nisering af det civile samfund, men udtryk for den omsiggribende individualisering, professionalisering og markedsføring, som rammer hele samfundet.

Det internationale perspektiv

I tre kapitler sættes den frivillige sektor i Norden ind i et internationalt perspektiv: Voitto Helander og Karl Henrik Sivesind har i "Frivilligsektorns betydelse i Norden" en glimrende sammenfatning af væsentlige resultater fra det såkaldte Johns Hopkins Comparative Non-profit Sector Project, hvor resultaterne for Norge, Sverige og Finland – Danmark har (endnu) ikke deltaget – relateres til EU-landene. For det første er den nordiske frivillige sektor stor målt i antal af organisationer og i medlemskaber. For det andet er den relativt lille set ud fra en økonomisk synsvinkel, målt gennem hvor mange den beskæftiger. For det tredje er den relativt stor, når man ser på den frivillige indsats, men det drejer sig ikke om en frivillig indsats for serviceproducenter på det sociale område, men om kultur, idræt og politisk interessevaretagelse. Det forklarer også, hvorfor den frivillige sektor i Norden er relativt lidt afhængig af bidrag fra det offentlige. Johns Hopkins studiet har således kunne tilbagevise mange af de almindeligt herskende antagelser om den frivillige sektors vilkår i de nordiske velfærdsstater.

I Lars Svedberg og Eva Jeppsson Gräsmans "Frivil-

liga insatser i svensk välfärd – med utblickar mot de nordiske grannländerne" trækkes der på et tidligere internationalt studie, hvor også Danmark indgik, og hvor hovedresultaterne (på et meget spinklere grundlag) er i overensstemmelse med Hopkins.

Forfatterens andet tema er, at de store "folkerørelser" stadig spiller en rolle, men at frivilligsektoren naturligvis afspejler udviklingen i det øvrige samfund. Det er ikke en fredet zone. Derfor integrerer den heller ikke længere de svage grupper, men optræder snarere som talsmand for dem. Endelig rejses det forskningspolitiske spørgsmål, hvorfor det er så svært at få forskning om den frivillige sektor og dens betydning integreret i den almindelige velfærdsforskning. Er det fordi det er svært at sætte penge på de karaktertræk, som det frivillige arbejde (formodes at) rummer: venskab, respekt, pligt, indignation. Dertil kan man sige, at det så er det som Johns Hopkins studiet har vovet ved at regne på sektorens økonomiske størrelse. Og det er nok nødvendigt, hvis denne forskning skal bringes ind i den almindelige velfærdsforskning.

Putnams beskrivelse af den faldende sociale kapital i USA overføres til tider kritisk til den hjemlige arena, selvom Putnam netop selv er bevidst om forskellen på Norden og USA – en forskel som også slår igennem i USA ved, at der er en sammenhæng mellem andelen af

skandinaver og den sociale kapitalers størrelse i de amerikanske delstater. Wijkström påviser i sit glimrende kapitel om „Social kapital i Norden” – som også Torpe for Danmarks vedkommende – at der ikke er sket nogen samlet tilbagegang i foreningsmedlemskabet, men at den generelle pessimisme på det civile samfunds vegne skyldes, at tilbagegangen har fundet sted i de traditionelle organisationer: frikirke, alkohol – og kultur og fritid. Derimod er den øget i interesse- og identitetsorganisationer (handicap, ældre, etniske) samt i almennyttige organisationer (dyrebekskyttelse, miljø o.l.).

Wijkström rejser spørgsmålet, om hvad der er så vigtigt ved organisationslivet – for vi opbygger stadig social kapital, men vore tidligere instrumenter synes ikke at være så velegnede til at opfange den. Det er en vigtig pointe, at vi skal værne os af med – også som forskere – altid at lægge en positiv grundtone ned over det civile samfund og „i stedet vælge at se civilsamfundet som samfundets hovedarena for konflikt”. Afslutningsvis opstilles en absolut anvendelige tankemodell for civilsamfundet, hvor der sondres mellem acceptable og uacceptable mål og midler, og hvor Hells Angels og Ku Klux Klan (ja – det er også det civile samfund) tages som organisationer med ulovlige mål og midler, mens dyrebekskyttelsesaktivister nok har et acceptabelt formål, men anvender uacceptable midler. Et kapitel, hvor en række antagelser udfordres.

Hvad med engagementet?

Også Lars Topes ”De frivillige organisationers folkelige forankring i Skandinavien” er i sit udgangspunkt en forholden sig til Putnam. Foreningsdeltagelsen i Danmark er som påvist stigende, men er de oprindelige idealer i foreningslivet den folkelige forankring ved at svigte? For at belyse disse spørgsmål må han forfølge to spor i den forskningsmæssige tradition omkring det civile samfunds demokratiske betydning: det ene spor anlægger en social bevægelses-synsvinkel, hvor bevægelserne ses som fællesskaber, der fungerer uafhængigt af eller i opposition til stat og marked, mens det andet spor ser på foreningernes betydning for demokratiet og anskuer foreningerne som skoler i demokrati og/eller som det forbindende led til det større samfund. Her anses det afgørende at være graden af folkelig forankring. Denne synsvinkel problematiseres med eksemplet fra Tyskland 1933, der var karakteriseret af et stærkt forankret foreningsliv – uden at det var nogen garant for demokratiet – og af at der også er foreninger, hvor den demokratiske medlemsaktivitet ikke spiller den store rolle, men som alligevel markerer sig stærkt i offentligheden. Torpe mener ikke, at den fremtidige udvikling er givet – der er modstridende tendenser. På den ene side er medlemskabet som nævnt ikke faldende, og langt de fleste økonomiske bidrag til foreningerne kommer fortsat fra medlem-

mer – men på den anden side er andelen af passive medlemskaber steget. Det siger måske også noget om fremtiden, at det er blandt de unge, at såvel medlemskaber som aktivt medlemskab er faldet, men det er for tidligt at sige, om det drejer sig om en alders- eller generations-effekt. Torpe venter, at fremtidens frivillighed ikke nødvendigvis vil være forbundet med foreningslivet. Foreningerne kan ikke regne med at vinde og fastholde medlemmer ved smarte tiltag, men ved at klargøre de værdier, de står for. Vælger man at indrette foreningen, så den ligner en virksomhed på markedet eller en offentlig organisation, må man også finde sig i at blive spurgt om, hvad der kvalificerer den pågældende forening til betegnelsen „frivillig forening”, og hvad der gør den berettiget til vores „moralske støtte” for slet ikke at tale om „vore skatte kroner”. Et velskrevet mytediskuterende empiribaseret indlæg.

Christensen og Ibsen giver i „Organisationsform og identitetsdannelse – Frivillig ledelse ved årtusindskiftet” et eksempel på en gammel organisation (Røde Kors), der har forsøgt sig med en ny måde at knytte unge til sig i Ungdommens Røde Kors. Her kræves ikke medlemskab, men Røde Kors tilbyder en paraply til en række selvstændigt initierede projekter. Det billede af organisationsmedlemskabet, som de giver, er et ganske andet end Torpes – så man skal lige gøre sig klart, at de skriver om udviklingen i

store traditionelle humanitære organisationer. Udviklingen sættes (inspireret af Gundelach) ind i en teoretisk ramme med fire udviklinger 1) den repræsentative demokratiske organisation, 2) græsrodsorganisationen 3) zapper-organisationen og 4) den virtuelle organisation, men analysen bliver kortfattet og overfladisk. Artiklens hovedanliggender er måske at komme med et tilbud på, hvordan moderne ledelse af sådanne organisationer bør være. Men budet kommer ikke – og artiklen hører i virkeligheden ikke rigtig til i denne antologi.

I "en nordiske frivillighed? Om motiver til frivillighed i fem nordiske lande" præsenterer Ulla Habermann resultaterne fra en undersøgelse blandt frivillige i udvalgte organisationer på social- og sundhedsområdet i de nordiske lande. Hun fremhæver tre hovedtendenser fra tidligere motivundersøgelser: 1) det drejer sig om et mix af motiver, 2) der vil altid være tale om et motivhierarki og 3) er motiv – konteksten – dvs. organisationens formål – selvfølgelig afgørende. Hun har grupperet sine motiver i fem kategorier: værdier, læring, identitet, sociale forventninger og karriere. Værdier og læring og identitet rangerer så absolut højest, mens karriere er helt i bund. Her må så tages højde for, at de forskellige organisationer tiltrækker frivillige med forskellig baggrund – (karrierehensyn vægtes ikke særligt højt i pensionistorganisationerne). Derfor forekommer det også problema-

tisk at bygge for stærke konklusioner på de samlede mål. Især når der sammenlignes med resultater fra en amerikansk undersøgelse. Konklusionen er, at de sociale forventninger og identitet vægtes højere i USA end i Norden, og især Danmark synes det sociale forventningspres ikke at spille den store rolle. I alle lande er det værdidimensionen, der vægtes højest. Hvilket jo er meget interessant sammenholdt med andre indlæg i denne antologi.

Lidéns kapitel „Indvandrerorganisationer – integrering eller marginalisering?” står lidt for sig selv. Temaet er interessant og aktuelt. Indvandrerorganisationer er opdelt efter etniske og politiske skillelinjer i hjemlandet og forholder sig ikke til indvandrerlandets (Norges) konflikter. De er vigtige i netværks- og alliancedannelsen og som ramme om sociale aktiviteter. Spørgsmålet er så, om de virker marginaliserende eller om de repræsenterer en strategi hen imod en større deltagelse i indvandringssamfundet. Kapitlet er godt i den forstand, at der stilles relevante spørgsmål, og at vores forståelse af foreninger som vigtige integratorer til stor-samfundet måske ikke holder her. Men der er ikke megen empiri – muligvis fordi vi er i begyndelsen af et nyt forskningsfelt.

Markedslogikkens indtrængen

Hovedbudskabet i Per Selles „Privatisering som tidsskel?” er, at vi befinder os i et tide-

hverv, hvor tidligere ideologiske barrierer mod privatisering er brudt sammen. Bevisbyrden er vendt om – det er ikke længere nødvendigt at kunne argumentere for privatisering, men at kunne argumentere imod. Han kalder det en dyb kognitiv ændring og argumenterer for, at det var „genopdagelsen” af de frivillige organisationer, der gav legitimitet til andre løsninger end de offentlige. Det var den første fase af privatiseringen. Nu er vi så nået til anden fase på vej til markedsløsninger, og slaget om „det retoriske overherredømme” er allerede vundet for markedstilhængerne. Det bliver – i hvert fald i første omgang – ikke de individuelle markedsløsninger, men valgfrihed på institutionelt niveau – gennem udlicitering, der bliver dominerende. Staten vil ikke blive „rullet tilbage”, men markedslogikken vil dominere. Statens kontrol vil blive flyttet fra værdigrundlaget til økonomi og jura. I Danmark har vi erfaring med, at en stor andel af den sociale service udføres af frivillige organisationer (børneinstitutioner, plejehjem, alkohol- og narkobehandling), reguleret gennem driftoverenskomster og andre kontrakter, som også har koncentreret sig om økonomi og jura. Også denne samarbejdsform har præget organisationerne og gjort værdigrundlaget mindre klart. Han slutter pessimistisk med, at det frivillige som noget autonomt i forhold til stat og marked står svagt.

„New Public Management og restruktureringen af de

nordiske velferdsstatene. Endrede roller og relasjoner for de frivillige organisasjoner” af Magne Eikås bringer forfriskende nok styringsdiskussionen lige ind i frivillighedsforskningen. Han giver er rids af New Public Management teorien og dens indtrængen i den offentlige sektor og rejser spørgsmålet, hvilken betydning det vil få for de frivillige organisationer, at de skal forhandle kontrakter med en offentlig sektor, som har overtaget den ny-liberale, virksomhedsøkonomiske tankegang. Vi har således bevæget os et stykke fra ideen om velfærdsstaten som koloniasator. Nu er det markedslogikken, det drejer sig om. Hvordan det vil påvirke er efter Eikås mening slet ikke afgjort på forhånd. Han henviser her dels til Niels Åkerstrøms studie over, hvad der sker når offentlige opgaver udbydes i licitation (de slipper ikke ud af den politiske kontrol) dels til erfaringer fra USA, som viser, at organisationerne mister dele af deres uafhængighed også hvad angår visitationen, at der sker en målfor skydning og bureaukratisering, samt at organisationer på velfærdsområderne vil overtage det offentlige velfærdssystemets behandlingsmodeller. Til det sidste må man nok anføre, at denne påvirkning i Danmark har været ret så gensidig. Endelig kan der opstå interne konflikter i organisationen mellem de professionelle og de frivillige. Eikås mener, at organisationerne må veje disse ulemper over for evt. fordele som øget legitimitet, øget

økonomisk sikkerhed og fordelene ved, at kontrakter vil tvinge organisationer til at afklare deres hovedformål. Han konkluderer, at konsekvenserne af udlicitering og brug af kontrakter ikke er entydige. De må studeres empirisk og kontekstuelt og vil vise sig at være forskellige på forskellige organisationsfelter.

Bernhard Enjolras beskæftiger sig i ”Kommersialisering af frivillige organisationer” med de samme to temaer: Hvilke faktorer fremmer kommercialisering, og hvilke konsekvenser vil det få? Hans angrebsvinkel er transaktionsanalytisk. Kommersialisering defineres som en proces, som fører til en øget andel af kompensationstransaktioner på bekostning af transaktioner baseret på genydelse eller berettigelse. En definition, som han selv gør opmærksom på, har visse problemer med operationaliseringen, idet medlemsbetaling kan karakteriseres som både kompensation, genydelse og gave. Enjolras mener, at de frivillige organisationers natur trues af kommercialiseringsprocessen, og at deres rolle som en arena for social integration og demokrati udhules. Deres legitimitet vil ikke kunne opretholdes, hvilket igen vil kunne give de offentlige myndigheder problemer – for hvorfor opretholde og støtte disse organisationer, hvis de ligner de markedsbaserede?

Opsamling

Det er absolut en læseværdig antologi, hvor den enkelte læser kan vælge de afsnit,

som er mest interessante for den pågældende. Som det er fremgået, drejer det sig om en blanding af empiribaserede analyser over teoretiserende til mere diskuterende indlæg. Alle fra folk med en solid forskningserfaring på feltet, som ikke er enige i deres fortolkning af tendenser og bud på den fremtidige udvikling. Hvorfor er der i øvrigt en tendens til, at jo mindre empiribaserede afsnittene er, jo mere pessimistiske er de over for udviklingen i frivillighedssektoren - og omvendt? Er det fordi empiri er bedst til at aflive myter - og ikke så god til at forudsige skift i en udvikling. Eller er det fordi det er lettere med forudsigelser, som ikke skal operationaliseres og testes?

Denne modsætning løses ikke af redaktørerne, som synes at have valgt de mere positive sider frem i deres velskrevne opsummering:

- Tilslutningen til foreninger og frivillig organisationer og deltagelse i frivilligt arbejde er *vokset* igennem 90'erne - men ikke blandt de unge.
- Der har også været en voksende politisk interesse for sektorens potentialer - men politikerne må være opmærksomme på, at sektoren domineres af sport og kultur og ikke af det sociale arbejde, og at økonomiske motivationer for deltagelse synes at spille en stigende rolle.
- Vi må forstå, at de civile fællesskaber vil tage nye former - og ikke kun er at finde i de traditionelle for-

eningar.

- Velfærdsstaten er ikke en hindring for den frivillige sektor - tværtimod, men karakteren af den frivillige sektor bestemmes af velfærdsstatens udformning.
- Fremtidig forskning bør interessere sig mere for relationen til markedet og for betydningen af, at kommercialisering og markedsrationaler trænger ind i sektoren.
- Alt tyder på at forskellene på de berømte tre sektorer stat, marked og civilsamfund er blevet mindre og at der vil opstå flere hybride organisationsformer.

Inger Koch-Nielsen
Socialforskningsinstituttet

Mette Jensen: *Tendenser i tiden – en sociologisk analyse af mobilitet, miljø og moderne mennesker.* Frederiksberg: Samfundslitteratur, 2001 (348 s.)

Tiden är i fokus i dubbel bemärkelse i Mette Jensens bok *Tendenser i tiden*. Boken handlar dels om den tid vi lever i, om moderniteten eller senmoderniteten. Dels handlar den om den tid vi lever med, om den tidsuppfattning som gör, att många av oss känner att vi får allt svårare att få tiden att räcka till.

Bokens frågeställningar behandlar mobilitet och modernitet, och hur bilismens

betydelse i vardagslivet är sammanflätad med generella utvecklingsdrag i moderna samhällen och i moderniteten. Utgångspunkten är en fråga, som engagerat många transportforskare: varför minskar inte bilresandet när alla känner till bilismens miljöproblem? Jensens svar är på en och samma gång både enkelt och komplext. Det handlar om brist på tid. Bilens utlovar tidseffektiva transporter för moderna människor, som lever under tidspress. Men bilen gör inte att tidspressen minskar. Enligt Jensen tyder det mesta på att de, som skaffar bil, också skaffar sig ännu mer att göra och att fylla ut tiden med.

Det nav, som undersökningen rör sig kring, beskrivs av det danska ordet *travlhed*. Att ha det *travlt* betyder att ha mycket att göra, att ha bråttom, eller "att vara i farten". *Travlheden* har ökat i det moderna samhället, slår Jensen fast. Ökningen hänger intimt samman med moderniseringen och är en väsentlig del av moderniteten. Den är en konsekvens av den moderna, linjära tidsuppfattningen. Men att ha mycket att göra innebär inte med nödvändighet, att man upplever tidspress eller stress. Det finns definitivt också något lockande i att känna, att man är i farten och att man är betydelsefull. Men att ha *för* mycket att göra *kan* leda till stress. På så sätt är den moderna brådskan ett hot mot hälsan. Och genom att den driver på önskningar och behov av mobilitet, är den ett hinder mot en omställning till miljövänligare transporter.

Jensen har valt att förlägga undersökningen till Vanløse, som är en stadsdel i Köpenhamn. Det gör hon dels för att hon menar, att staden representerar det moderna samhället, dels för att det bara är i staden, som människor har en reell möjlighet att välja mellan olika transportmedel. Det är bara där, det finns en utbyggd och fungerande kollektivtrafik.

Jensen har arbetat i två steg, med två olika metoder. I båda stegen undersöker hon dessutom representanter för två olika grupper av människor. Det första steget utgörs av en kvalitativ undersökning, där sammanlagt 20 personer djupintervjuats. Resultaten från djupintervjuerna ligger sedan till grund för utformningen av frågorna i en kvantitativ undersökning, som gjorts i form av telefonintervjuer efter en fast frågelist. Den har besvarats av sammanlagt drygt 400 personer och har som ett syfte att pröva generaliserbarheten i resultaten från djupintervjuerna. De grupper som undersökts är "unga" och "vuxna i farten" (*travle voksne*). De unga är under 25 år och kallas "bärare av framtiden". De vuxna är mellan 25 och 55 år gamla och kallas "bärare av tendenser i tiden". Som grund för urvalet av de vuxna konstruerar Jensen ett yttre kriterium för vad det är att vara i farten. De vuxna i farten ska både ha ett heltidsarbete och delta i flera fritidsaktiviteter. De ska dessutom själva uppge, att de har ont om tid.

Jensen kompletterar sitt eget intervjumaterial med

några intressanta iakttagelser, som hon menar visar på det ökande tempot i samhället. Bland annat hänvisar hon till en norsk undersökning, som visat att debattörerna i det norska stortinget talar 50% fortare nu än de gjorde för 50 år sedan. I en not refererar hon också den norske antropologen Thomas Hylland Eriksen, som hävdar, att vi inte bara talar fortare nu, utan även både längre och mer än tidigare. Resultatet blir att vi förlorar i djup och inte har tid för reflektion. "Vi står stille i rasande fart", enligt Eriksen. Jensen diskuterar vidare, hur både inköp och brevväxling går avsevärt mycket snabbare nu, med snabbköp som ersatt handelsmannen och e-post som ersatt det reflekterade, genomtänkta brevskrivandet.

Flera av de vuxna i djupintervjuerna uttrycker, att de lever i en tidspressad tillvaro och skyller det på arbetslivet och de krav det ställer på dem. De önskar att dagarna kunde gå lite långsammare, och att de fick mer tid för sig själva och för familjen. Arbetet ger tillfredsställelse och självkänsla, men för att hänga med måste man hänga med fullt ut. Det finns tydliga tecken på, att arbetslivets ideal om effektivitet och intensitet också spridit sig till familje- och fritidslivet. Tid som inte upptas av någon konkret aktivitet upplevs som förlorad tid. Tidsbristen resulterar i önskemål om effektiva transporter, men transporterna i sig själva förbrukar mycket tid. Bilen öppnar nya valmöjligheter

till fritidsaktiviteter med speciella kvaliteter. Man väljer dem, även om de medför mer transporttid. Den tid man skulle kunna spara genom att använda bil används alltså till fler eller längre transporter. Tidsbristen och pressen från arbetet gör också, att barnen kommer i andra hand. Det flitiga skjutsandet av barnen till olika aktiviteter kan därför vara en kompensation för, att man inte har tid att ägna sig åt dem så mycket som man skulle önska.

De unga är mer skeptiska till bilismen, främst med hänvisning till miljöeffekterna. Men de är inte beredda att ge avkall på sin rörlighet. De flesta av dem är inte några regelbundna bilanvändare. De sitter inte heller själva fast i tidsfällan ännu, även om de väl känner till fenomenet från sina föräldrar. Alla tänker sig en framtid där deras identitet är kopplad till arbete och karriär. Bara en säger, att hon kommer att prioritera barnen framför arbetet. De unga förbinder inte sin egen mobilitet med miljöproblem, även om de är mycket rörliga, både i vardagen och när det gäller långa resor på ferier. Ändå finns det i de ungas kritiska inställning till bilismen en potential för acceptans vad gäller åtgärder som kan göra transportsystemet mer miljövänligt, hävdar Jensen. Men det förutsätter, att det kommer fram effektiva alternativ till bilen, för de unga kommer inte att ge upp sin önskan om att vara mobila.

Det finns flera saker i bokens innehåll och upplägg-

ning som kan diskuteras. Den första gäller urvalet av de *travle voksne*, eller snarare bortvalet av de vuxna som inte „är i farten“. Det är lätt att få misstanken, att de som inte bekräftar bokens tes har utslutits, även om den kvantitativa undersökningen säger att 70 % av alla vuxna i Vanløse uppger, att de har ont om tid. En annan fråga gäller relationen mellan teori och empiri. Jensen skriver, att hon vill ta sitt empiriska material som utgångspunkt för sina frågeställningar, men i hennes presentation är det genomgående teorin, hämtad från kända modernitetssociologer, som kommer först. Det blir svårt att som läsare avgöra, om det är empirin eller teorin, som lett fram till studiens ganska ensidiga fokusering av brådskan.

En tredje punkt som kan diskuteras gäller intervjufrågorna. Med studiens fokus på tid och tidspressade människor skulle man vilja veta mer om, hur deras tidsanvändning faktiskt ser ut. Hur mycket tid ägnar de åt olika aktiviteter och transporter mellan dem? Hur får de ihop vardagens "tidspussel"? (Här kan rekommenderas den svenska geografen Karin Tillbergs avhandling *Barnfamiljers dagliga fritidsresor i bilsamhället: ett tidspussel med geografiska och könsmissiga variationer*, Uppsala universitet, 2001).

Jensen beskriver den moderna tidsuppfattningen som entydigt linjär. Det är en alldeles för förenklad bild. Även i moderna människors liv finns många inslag av

cyklicitet eller upprepning. Här skulle intervjufrågorna ha kunnat gå in djupare på vad folk faktiskt gör, hur de ser på och hur de använder sin tid. Och hur ser tiden ut inom de aktiviteter, de stressar mellan? Många aktiviteter som moderna människor ägnar sig åt, inte minst när det gäller exempelvis mediekonsumtion, vill jag mena har en cyklisk eller uppbromsande karaktär. Jensen tar inte heller upp tendenser och rörelser ute i samhället, som går emot upptrappningen av vardagens tempo, till exempel den "slow food"-rörelse med rötter i Italien, som börjat vinna anhängare i Europa under senare år. Tillsammans med studiens fokus på brådska ger den linjära tidsuppfattningen en antydning om att Jensen ser en ny slags 'economic man', en tidsmaximerande modern människa.

En sista kritisk punkt gäller synen på miljöproblemen och deras relation till mobiliteten. I bokens undertitel utlovas, att den också ska handla om miljö, men av det syns ganska lite. Miljöfrågorna problematiseras inte sociologiskt. Jensen skriver helt riktigt, att miljöproblem kan uppfattas på många olika sätt, men hon utvecklar inte hur människorna i hennes studie ser på miljön. Miljöproblem kan vara av många olika slag, och all mänsklig verksamhet har inverkan på miljön. För Jensen verkar det självklart, att kollektivtrafiken ur miljösynpunkt alltid är ett bättre alternativ än bilen. Men är det självklart, att alla uppfattar det så? Kollektivtrafiken har också sina miljökostnader. Den är inte heller fri från miljöproblem.

Avslutningsvis ska framhållas att boken är rik på både empiri och teori kring den moderna tidens brådska. Jensen ger en mycket utförlig och omfattande presentation av resultaten från både djupintervjuerna och surveyundersökningen. Hon ger också en utförlig presentation av modern sociologisk teoribildning kring tidspressen i det moderna samhället.

Boken har onekligen en hel del att tillföra, när det gäller att förstå brådskan. Däremot ställer jag mig tveksam till om Jensen följt de syften som formuleras i inledningen, där hon säger sig vilja undersöka mobilitetens och bilismens betydelse för tillvaron i det moderna samhället, att se vad det är i folks vardagsliv som gör, att transportarbetet fortsätter att öka och att se vad som ligger bakom motsättningarna mellan hållningar och beteenden i fråga om miljö. Syftena riktar sig till transportforskare, och Jensen säger sig också ha haft ambitionen att ge ett teoretiskt bidrag till transportforskningen. Jag vill hävda, att boken borde vända sig till många fler än bara de transportintresserade, och att den är en bok om den moderna tidens brådska snarare än om mobilitetens drivkrafter och bilismens kvaliteter.

Boken är en riktig tegelsten. Den ser åtminstone inte ut att vara skriven för den, som har ont om tid. Men kanske finns ett dolt syfte bakom detta. Jensen skriver

om behovet av att stanna upp och sänka tempot. Om att ge utrymme för det långsamma, för det som tar tid. Om att den som tar sig tid också får tid. Kanske har hon velat ge boken en form som överensstämmer med innehållet, så att den som tar sig tid att läsa boken, som är på 384 sidor, faktiskt också stannar upp ett tag och ger sig själv chansen att *falde i staver*, att försjunka i tankar.

Olle Hagman

Avdelingen för teknik- och vetenskapsstudier
Göteborgs Universitet